

Att svära i kyrkan

TJUGOFYRA RÖSTER

OM EVIG TILLVÄXT

PÅ EN ÄNDLIG PLANET

Röst 1: *Per Grankvist*

STELLAN... (RED)

Kapitelvis publicering

Detta är ett av tjugofyra dokument som tillsammans utgör hela innehållet i antologin *Att svära i kyrkan – Tjugofyra röster om evig tillväxt på en ändlig planet* och som under vintern och våren 2014-2015 kommer att publiceras på bland annat Steg3:s webbsida (www.steg3.se)

Samtliga pdf-filer får utan restriktioner spridas och kommer att finnas tillgängliga på:

www.tillvaxtreflektera.se/att-svara-i-kyrkan/pdf

Så länge lagret räcker kan den som pocketbok köpas hos bland annat de större nätbokhandlarna. Och som e-bok lär den överleva sin pappers dito.

Jag är oerhört nyfiken på vår värld. Som journalist och författare är jag särskilt intresserad av företagets roll i samhället, hur de betraktas, vilket ansvar de tar och vilken betydelse de kan få genom att agera på olika sätt. I återgången till en hållbar värld spelar de en stor roll – ett ämne jag utforskat i boken *CSR i praktiken – hur företag jobbar med hållbarhet för att tjäna pengar*. Vårt eget engagemang för förändring har naturligtvis också betydelse, något jag undersökt i boken *Engagemang – Batman, Putnam och jag*.

Ett sätt att förstå något om samtiden är att leta efter paralleller i dåtiden eller nutiden, eller att våga vara irrelevant för att kunna hitta ett relevant perspektiv och detta löper som en röd tråd genom de texter jag skrivit genom åren för Axess, Svenska Dagbladet, Veckans Affärer eller andra publikationer. Ett sådant perspektiv kan vara hur vi talar om ett ämne och det är detta jag valt som utgångspunkt för mina tankar om tillväxt.

Per Grankvist

Kort introduktion till vardagssvenska

För att vi ska kunna svara på frågan vad vi tror om framtiden måste tidshorizonten först definieras. Hur långt fram i tiden avses; en månad, två år eller kanske tre decennier? Även frågans objekt måste klarläggas; är det egna karriären, familjens välgång, en förväntad ökning av pensionsfonder eller något helt annat som står i centrum?

Ställdes samma fråga till Medelsvensson för två hundra år sedan var frågan enklare eftersom hen rimligen skulle anta att det skulle se ut ungefär som idag, oavsett om tidshorizonten gällt en månad, två år eller tre decennier. För så såg utsikterna ut för de allra flesta svenskar 1813. Man föddes i en familj som verkade inom ett skrå. De flesta söner ärvde sina fäders karriär och gifte sig med döttrar som tog hand om hemmet på samma sätt som de sett sina mammor göra. Man föddes till bonde, fiskare eller skomakare och blev vid sin läst.

Under de sista decennierna av 1700-talet inleddes en kommersialisering av det svenska jordbruket, från produktion för gårdsbehov till produktion för behov bortom ägorna. Men det förändrade inte så mycket, inga artiklar om förestående paradigmskiften blev skrivna. Livet lunkade på, både på landet och i de städer som sett invånarantalen öka så smått. Visst, under åren hände det att nöden kom och gick, liksom turen, och tillsammans präglade de livet.

Vetet grodde, växte, skördades, tröskades och en tiondel lades undan till nästa års utsäde. Det arbetades, hästar köptes, toppsocker såldes, sex utforskades, katekesen pluggades, kunskap glömdes, droskor gick sönder, svordomar uttalades, kött saltades, köpmän konspirerade, fejder startades, tvister fick sin lösning, tändar behövde dras ut, tak lappades, beten gillrades, pigor blev på smällen, saker arrangerades, några barn dog vid födseln och andra giftes bort och så lade man in ännu en pinne i spisen och fortsatte leva. Och det fanns ingen anledning att tro att det skulle se så särskilt annorlunda ut nästa år.

Från 1820-talet sprems den agrara omvandlingen över hela landet och med ökade inkomster följde också en ökad konsumtion vilket skapade utrymme för en liten men växande industri. När en majoritet av svenskarna var sysselsatta i jordbruket hade tillgången på arbete följt årstiderna. Omvandlingen av jordbruket, industrins utveckling och det faktum att olika delar av Sverige blivit sammanknutna via den mestadels vattenbaserade infrastrukturen som vuxit fram ökade också möjligheten att hitta arbete över året. Därmed kunde den tillgängliga arbetskraften användas smartare vilket i sin tur bidrog till utrymme för standardökningar för stora grupper och för första gången i historien upplevde människor att livet förändrades varaktigt inom loppet av en generation.

Språklig nybygggaranda

När den moderna tillväxten inleddes fick också ordet *framtid* en ny betydelse. Som hjärnans legobitar strukturerar orden vårt tänkande. När ord introduceras, byter

betydelse eller sätts samman på nya sätt markerar det samtidigt också övergångar i vårt sätt att tänka och förhålla oss till vår omvärld. De ord vi använder och den innebörd vi associerar med dem säger därför en massa saker om vår tid.

Det första kända exemplet av när ordet tillväxt används i svenskan är från 1633 när Axel Oxenstierna i spåren efter Gustaf II Adolfs snöpliga död i Lützen drar upp riktlinjerna för den utrikespolitik han ämnar föra. Oxenstierna hade vid det här laget övergivit gamle kungens plan att kicka ut katoliker ur alla de nordtyska småländerna och sabba deras möjligheter att mönstra en flotta för att istället fokusera på att hålla Danmark och Polen i schack. De är opålitliga grannar som ”icke gärna unna oss vårt fäderneslandz högheet och tillvexst”. Samtidigt kan man förstå att danskarna och polackerna var skitless på de svenska huliganerna. Det hade med sitt intåg stökat till det krig som danskarna och polackerna vid det här laget fört i femton år och som skulle komma att fortsätta i femton år till. Det är klart att det *sista* de önskar är att Sverige ska växa till sig!

Som sagt, den kontext ett ord används i säger oss en del om tidens strömningar. Tre hundra år efter Oxenstierna används tillväxt i en tidstypisk passage i Nordisk Familjebok där det konstateras att tillgången på garage inte kunnat hålla jämna steg med motorfordonsbeståndets tillväxt. Fäderneslandet verkar inte längre vara hotat, men nu är det folkhemmets uppbyggnad som riskerar sinkas om oförutseende byggherrar glömt bort att bygga förvaring för att inhysa de allehanda mekaniska

fortskaffningsmedel som medborgarna börjat begagna sig av.

Nåväl. Tillbaka till 1800-talets början. När man då talar om tillväxt är det i samband med saker som behöver växa till sig och bli fullt vuxna. Det handlar om fiskbestånd som går på tillväxt för att växa till lämplig storlek, kalvar som både kan gå och stå på tillväxt innan de kan säljas som ungtjurar på marknaden i Mönsterås och det skogsskifte som får stå på tillväxt några år till innan stammarna antar de omfång som ger bäst betalt på sågen. På samma sätt står också människor på tillväxt för att uppnå de kvalifikationer som krävs. Tegnér beskriver 1838 hur en yngling ”är förfallen under den allmänna konskriptionen, ehuru han ännu står på tillväxt.”

Fast man behövde faktiskt inte finna sig i vadsomhelst längre. När tillväxten på åkrarna varken blev vad man hoppats eller vad man faktiskt behövde för att klara sig, erbjöd Amerika en vision om en värld bortom missväxt och feodalt förtryck. Likt Kristina och Karl-Oskar i *Utvandrarna* lämnade hundratusentals svenskar det gamla landet för att ta sig till ett land till synes fyllt av färdigvuxna rikedomar färdiga att skörda för nybyggarna.

Likt två lok ångade Europa och Amerika på mot den andra industriella revolutionen, och efterfrågan på råvaror och ny teknik var stor när rälsen skulle läggas, tillverkning rationaliseras och produkter skulle tillverkas i ännu större skala.

Via återvändare och nya telegrafinjer på Atlantens botten strömmade historier om de som smitt lyckan och gått från raggsockor till guldskor på bara några år. Det verkade som om det var möjligt för nästan vemsomhelst

att flytta sig också mellan samhällsklasser på bara en livstid, ja, även på bara några år.

I mitten av 1800-talet började ordet framtid därför ändra betydelse. Man menade inte längre bara den tid som skulle komma, utan att en bättre tid också snart var här. Den tekniska utvecklingen gav ökad levnadsstandard, de nya fackföreningarna att man inte behövde ta skit på jobbet, de nya partierna att man kunde förändra samhället. När svenskarna fick hopp om framtiden började också ordet framtiden innebära hopp.

Ingen kunde längre säga något säkert om framtiden. Den häpnadsväckande tekniska utvecklingen, de nya uppfinningarna och standardökningen som kom allt fler till godo. Det man pratade om var hur länge det skulle kunna vara. För att inget växte för evigt, det visste alla. Även de mest urbana entusiasterna var fortfarande så agrara i sitt tänkande att de förstod att även om Sverige utvecklades snabbt skulle tillväxtfasen ta slut en dag. Inga träd kan växa upp i himlen; tillväxt är en temporär fas, inte ett permanent tillstånd.

Fram till runt 1880 befann sig utbud och efterfrågan i en nära nog perfekt balans. Behövdes en dragsäng lät man en snickare tillverka den. Fattades man en gåbortklänning tog man mått hos sömmerskan. Utbudet följde helt enkelt efterfrågan. Med varuhusens inträde i stadsbilden i slutet av seklet kom också förtillverkade möbler, konfektion och andra konsumtionsartiklar under ett och samma tak. Fröet till vår tids spontankonsumtion var sått. Idag handlar vi ju *utan* att på förhand veta vad vi vill ha och låter lusten avgöra vilka val vi gör på en marknad präglad av ett oändligt utbud.

Dagens konsumtionsmönster grundlades i åren efter första världskriget när arbetar- och medelklasserna fick tillräcklig köpkraft för att köpa massproducerade saker de *inte* behövde, men som symboliserade status och förhoppningar om framtiden.

Det viktiga symbolspråket

I alla tider har de saker vi ägt sagt något om oss, avslöjat något om hur vi är. När de nyrika handelsmännen under 1700- och 1800-talet ville utstråla samma klass som den adel som de tidigare sett upp till var de därför snabba att börja omge sig med samma saker som adeln alltid gjort. Genom att studera nyrika i våra dagar kan man snabbt konstatera att beteendet fortfarande lever kvar.

Även prylarna vi omger oss med är ord. De tillhandahåller ett symbolspråk som vi använder för att kontinuerligt kommunicera med varandra, inte bara om materiella saker, utan om vad som verkligen är viktigt för oss; familjen, vänskap, en känsla av tillhörighet, gemenskap, identitet, social status och mål och mening med livet. När vi efter en snabb blick på hennes yttre identifierat en Filippa K-tjej tror vi oss därmed också säga något om hennes inre.

Beroende på hur vi klär oss och vilka saker vi omger oss med bemöts vi på olika sätt av vår omvärld. En man i en Tesla Model S får parkera utanför kasinot i Monte Carlo men utan kavaj blir han inte insläppt i byggnaden. Kasinot väljer nämligen också sina gäster som vi väljer ord. En stilig bil är en korrekt hälsningsfras, men en man utan stil är lika negativt som ett ovårdat språk.

Social framgång hänger på konversationens tunna tråd. Och denna konversation hänger i sin tur på de materiella varornas språk. Det har medfört att vi under det senaste seklet definieras allt mer av det vi äger. Konsumtion av massproducerade varor erbjuder därmed en genväg till självuppfyllelse. Att shoppa sänder signaler om vem du är, eller om vad du står på tillväxt för att hoppas bli.

I början av 1900-talet letar sig två andra ord in i språket. Det första är *design*, i betydelsen att något är formgett för att passa tiden. Det är även ett sätt att stimulera konsumtion genom att få människor att ersätta funktionsdugliga saker med nya långt innan man slitit ut dem med syftet att visa att man har koll och talar tidens symbolspråk. Det är samma fenomen som idag får människor att sluta säga ess-emm-essa för att övergå till att bara säga messa. Med designens intåg blev det möjligt att ersätta enskilda ord i hemmets vokabulär med nya, fräscha tidsmarkörer.

Detta gav i sin tur upphov till ett annat 1900-talsord: *sopor*. Genom årtusenden har människan genererat prylar som inte längre tjänar sitt syfte men innan 1900-talet har skräpet alltid återuppstått som råvaror i ett obrutet kretslopp. Virke har blivit ved, matrester grismat, tygremsor trasmattor. Men när vi börjar köpa designade grejer för att definiera oss själva sjunker attraktionskraften i att köpa begagnat. Att köpa nytt är ballt, att ärva någon annans eller köpa på second hand är beige. När ingen vill ha det vi försakat uppstår därför detta nya; *sopor*. Då uppstår ett behov av ordet *soptipp*, där vi kan gräva ner sådant vi inte vill i ha i marken och låtsas som det inte längre finns eftersom vi inte ser det.

I mitten av 1900-talet är de sociala ingenjörskonsterna högsta mode och dess skapelse folkhemmet färdigbyggt. Majoriteten av svenskarna har lämnat landsbygden bakom sig för länge sedan. Det är därför också möjligt att uppdatera betydelsen av ordet tillväxt, släppa lite på den gamla kopplingen till jordbruket, till växter och djur som väntar på att mogna, och istället använda begreppet för att beskriva den hoppfulla framtiden där allt kommer bli ännu bättre.

Tillväxt ska nu förstås som en förutsättning för att behålla och utöka välfärden. För välfärd är värsta bästa grejen. Att må bra räcker inte. Nu vill vi färdas väl genom hela livet, från vaggan till graven, så mysigt som möjligt, så bekvämt som vi bara kan. Men då gäller det att vi fortsätter handla. Ja, vilken skit som helst – bara vi fortsätter handla. Skulle du tröttna på prylarna du köpt kan du alltid beskriva dem med ordet *sopor*, vilket gör det acceptabelt att slänga dem.

Ekonomiseringen av språket

För att hålla koll på tillväxten får svenska folket vänja sig vid att höra nya sammansatta ord i Rappportsändningarna. Även om vi har lite svårt att förstå behovet av *konjunkturinstitut* och *köpindikatorer* förstår vi att så länge pilarna pekar uppåt är det bra. Och skulle det inte peka tillräckligt mycket uppåt har vi lärt oss att *realisation* kan lösa problemet. Dessutom gör vi ju både oss och välfärden en tjänst genom att köpa mer av sådant vi inte riktigt behöver, fast billigare.

I början av 1970-talet skriver en förening som kallas Romklubben en rapport där de lanserar den nygamla teorin om att det borde finnas gränser för hur mycket något kan växa. De drar slutsatsen att om vi konsumerar mer och mer av jordens resurser borde tillväxten ta slut när resurserna gör det. Rapporten fick dock genast kritik av en nära nog samlad ekonomikår som menade att Romklubben både underskattat hur länge resurserna skulle räcka och näringslivets förmåga att hitta nya kreativa lösningar när ett sinande utbud får priserna att stiga.

För ovanlighetens skull har historien gett båda falanger rätt. Romklubben hade naturligtvis rätt i att planetens råvaror är ändliga. Det är mycket riktigt klokare och billigare att ställa om till förnyelsebara råvaror tidigt än att vänta på de kostnader som följer när vår användning av icke förnyelsebara råvaror orsakar prishöjningar och irreversibla konsekvenser för planetens klimat.

Men som ekonomerna förutspått ökade världsmarknadspriset på olja när OPEC-länderna ströp tillgången 1973. Nästan alla större prishöjningar på olja under de senaste femtio åren har gjort att det blivit lönsamt att leta olja på ställen där utvinningskostnaden tidigare inte täckts av världsmarknadspriset. Det är något vår ständigt expanderade oljerelaterade vokabulär vittnat om.

Några år innan oljekrisen hade *Torrey Canyon* förlist i engelska kanalen lastad med olja från nyöppnade oljefälten runt Persiska viken. *Exxon Valdez* var tankad med olja som hämtats under tundran i Arktis när hon gick på grund. *BP Deepwater Horizon* exploderade i Mexikanska golfen när man funnit olja på större djup än tidigare.

De ekologiska kostnader utvecklingen medfört utöver de ekonomiska syns dock inte i företagens redovisning, för ekonomer kallar sådant för *externaliteter* som inte inkluderas när man beräknar vad som är lönsamt. Det är ett ord fullt med magi, en trollformel som gör saker osynliga, trots att vi vet att de finns där ute någonstans. Externaliteternas skuggor, som saneringskostnader för giftiga utsläpp, syns dock i kalkylen, men överraskande nog på den positiva sidan! Det låter som svart magi men BNP-tillväxt kan faktiskt skapas av att oräkneliga miljövärden förstörs när ekonomerna trollar med både ord och siffror på samma gång.

Det är denna innebörd vi låtit oss förtrollas av, låtit oss förföras av, låtit oss bli beroende av. Insikten om att 159 liter, alltså ett fat, råolja kan uträtta lika mycket arbete som tolv människor i tungt kroppsarbete under ett helt år, alltså mer än 20 000 timmars kroppsarbete, talar till mänsklighetens inneboende lättja. Därför har vi alla olja på händerna.

Idag får hela samhället abstinensfrossa för minsta lilla hack i oljeleveranserna. Vi betar oss kollektivt som ett gäng tjackpundare på jakt efter substitut när priset på originalsubstansen ökat. Tjärsand eller skiffergas? Skit samma! Vilket fultjack som helst duger om det ger oss samma tillväxtklick som de svarta dropparna.

Det är också därför vi dopar våra ekonomier. Räknar man bort stimulanspaketet har exempelvis den amerikanska ekonomin i själva verket inte vuxit på flera år, det ser bara ut så på papperet. Bortom de finanspolitiska irrblossen har många länder slutat växa. Subtraherar vi kostnaderna för de mänskliga och ekologiska värden

som minskat när vår ekonomi växer slutade förmodligen tillväxten för många år sedan. De senaste årens skakningar i den europeiska ekonomin är kanske abstinens trots allt. Det kliar som jävligast när tillväxtens gift går ur kroppen.

Beroendet går också att spåra i dagens ordförråd. Det finns idag tjugosex ord i senaste SAOL som innehåller tillväxt, de flesta kopplade till hopp om framtiden. I årtionden har vi gett ekonomer tolkningsföreträde av både *tillväxt* och *välstånd*, i alla fall så länge kurvorna pekat uppåt. Att ifrågasätta deras tolkning har därför länge betraktats som ett *faux pas*, ett pinsamt snedsteg i sociala sammanhang, vilket också den här antologins titel anspelar på. Men den ursprungliga betydelsen av tillväxt finns alltså kvar i ordboken: en dag blir allt som står på tillväxt klart. För träd kan inte växa till himlen – förr eller senare kapar stormar alltid topparna. Allt är av jord kommet. Jord ska allt åter bli.

Tidens tankar ändrar ordens betydelse när vår förståelse för sambanden ökar, när nya kopplingar uppstår eller gamla bryts. Den tvångsmässiga associationen mellan tillväxt och produktion som präglat 1900-talets tänkande måste naturligtvis brytas, men för att nå dit måste vi också särskilja på medel och mål. Tillväxt kan vara det ena, men aldrig det andra då tillväxten saknar värde på egen hand.

Insikten om att ekonomi i grunden handlar omushållning med knappa resurser är på väg tillbaka och kröker våra perspektiv. *Den cykliska ekonomin* är ett nytillskott i språket som ger oss hopp om en annan framtid.

En bättre framtid som inte är bättre i betydelsen mer, men i betydelsen bättre för oss och för våra barn.

De ord vi använder och hur de används avslöjar något om vår tid. Låt oss hoppas att den förändrade innebörden av tillväxt gör att svaret på vad vi tror om framtiden är att den är meningsfull och att det är gott så.